

ОСОБЛИВОСТІ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Досліджено особливості реструктуризації підприємств вугільної промисловості України в сучасних умовах господарювання. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення реструктуризації вугільної промисловості.

Исследованы особенности реструктуризации предприятий угольной промышленности Украины в современных условиях хозяйствования. Разработаны предложения по усовершенствованию реструктуризации угольной промышленности.

The features of restructuring of enterprises of Ukraine's coal industry under present economic management have been investigated. To improve the restructuring of the coal industry, the proposals have been worked out.

© В.В. Полянський, 2009

Розвиток товарно-грошових відносин, реформування власності, підвищення рівня конкурентоспроможності продукції в умовах світової кризи наповнюють новим змістом господарські процеси на промислових підприємствах та змінюють характер їх мотивації.

Сучасний стан промислового сектору економіки визначається високим рівнем фізичного і морального опрацювання виробничих потужностей, низьким рівнем їх завантаження, наявністю витратних об'єктів у структурі активів підприємств, високою енергоємністю виробництва. Подібні явища свідчать про те, що існує потреба пошуку ефективних методів адаптації та управління промисловими підприємствами в умовах кризи для досягнення стабільності їх економічної діяльності. Наприкінці ХХ ст. приділяється велика увага застосуванню різних методів управління змінами. Так, Н. Том запропонував концепцію управління змінами, яка охоплює всі заплановані, організовані та контрольовані зміни у структурі будь-якої соціально-економічної системи, виробничих процесів, стратегії включаючи приватні та державні підприємства [1, 68]. У той же час управління змінами можна застосувати в різних ситуаціях і здійснювати різними методами і в різних формах.

Потреба в кардинальних змінах в умовах кризи обумовила розвиток процесів відповідних перетворень, одним із способів яких є реструктуризація. При цьому реструктуризація має бути одночасно і передумовою, і результатом перетворень не тільки підприємства, а також охоплювати соціально-економічні та політичні зміни, що обумовлюють необхідність здійснення структурних реформ на підприємницькому, місцевому, регіональному і державному рівнях функціонування національної економіки.

Проблемами удосконалення напрямів реструктуризації протягом останніх років займалися українські вчені О. Амоша, Л. Логвіненко, В. Шубін, М. Білик, Г. Мізенко та інші [1-13]. У той же час в умовах світової економічної кризи перед державою постала проблема стиковки антикризових реформ на макро- та мікроекономічному рівні.

Метою даної статті є визначення наукового підходу та практичного значення процесу реструктуризації на промислових підприємствах регіону для подолання глибокої економічної кризи.

Зокрема, сьогодні можливо констатувати відсутність єдиного наукового підходу до сутності та змісту процесу реструктуризації. Для всіх країн із трансформаційною економікою виникла проблема реструктуризації у всіх сферах економіки та на всіх рівнях управління: мікро- (підприємства), мезо- (галузь, вертикально інтегрована структура, корпорації), макро- (національна економіка). Це обумовлено змінами, які відбувалися в кон'юнктурі ринку, факторами зовнішнього оточення, форм власності, організаційно-правових форм, структури підприємства тощо. Світовий досвід свідчить, що між реструктуризацією на макро- і мікрорівнях існують тісні взаємозв'язки, але цілі, методи, форми та інструменти її здійснення залежать від конкретних обставин.

Реструктуризація підприємств із трансформаційними економіками має свої особливості, пов'язані із загальнодержавними і внутрішніми факторами діяльності підприємства.

Н.В. Грищенко, аналізуючи світовий досвід реструктуризації підприємств, до загальноекономічних особливостей відносить такі [2, 73]:

здійснення реструктуризації після приватизації, що пояснюється нестачею у держави коштів. Ця обставина надає процесу реструктуризації більшої складності, оскільки не сприяє залученню великих інвесторів та інвестицій;

недостатній рівень розвитку ринкового середовища (відсутність конкуренції, діючі форми розрахунків за енергоносії, сировину, матеріали), що впливає на окремі елементи організаційно-економічного механізму реструктуризації;

інтеграція компаній у світові ринки капіталу, товарів потребує раціональних змін у їх структурі, функцій, форм злиття та придбання, розділення і відокремлення, перетворень, тобто реорганізації. А коли необхідні комплексні зміни у функціонуванні компаній для вирішення проблем виживання і підвищення ефективності виробництва, це вже буде реструктуризація;

відсутність дешевого позикового капіталу, оскільки для операцій із реструктуризації підприємств необхідні додаткові фінансові ресурси;

низька прозорість ринків та існування штучних бар'єрів необхідної інформації;

певний рівень ізоляції світових ринків капіталів (фондових, товарних тощо), низький рівень ліквідності вітчизняних цінних паперів;

брак великих інвестиційно привабливих підприємств.

До внутрішньої специфіки реструктуризації підприємств слід віднести несформованість інституціонального середовища, що полягає в розробці та впровадженні у внутрішнє середовище підприємства принципів соціальної справедливості, врахуванні інтересів суспільства, розвитку ефективних інститутів.

У той же час необхідно відмітити, що які б проблеми реструктуризації не вирішувались, кожна з них призводить до питання трансформації як економічних об'єктів, так і економічних суб'єктів. Якщо вважати, що сутність трансформації визначається як процес системних перетворень, який охоплює або всю організацію в цілому, або окрему її частину з кардинальними змінами, то саме процес реструктуризації є трансформаційним процесом і приватним по відношенню до трансформації.

Термін «реструктуризація» використовується для різних цілей і не знайшов однозначного визначення, про що свідчать різні дефініції вчених.

У сучасному економічному просторі основні спонукальні мотиви реструктуризації пов'язані передусім із необхідністю забезпечення економічного розвитку підприємств; подолання кризових явищ, підвищення інвестиційної привабливості.

У кінці 90-х років і на початку XXI ст. науковці розглядали реструктуризацію як спосіб адаптації до умов ринку. Зокрема, В. Москаленко, О. Шипунова, В. Лук'янін пропонували визначати реструктуризацію як спосіб адаптації промислових підприємств до ринкових умов шляхом вживання комплексу заходів організаційно-економічного, правового, технічно-технологічного та фінансового характеру, які мають привести суб'єктів господарювання до підвищення ефективності використання їх виробничого потенціалу [4, 5]. У той же час Л. Кальниченко підкреслює, що в умовах ринку реструктуризація є способом внутрішньої перебудови підприємства, який дозволяє підвищити ефективність діяльності відповідно до мінливих вимог ринку і науково-технічного прогресу.

Російські вчені І. Мазур, В. Шапіро під реструктуризацією розуміють процес комплексних змін методів управління підприємств і визначають її як «зміну комплексної системи

функціонування підприємств із вимогами зовнішнього оточення і розробку стратегії його розвитку, що сприяє принциповому поліпшенню управління, підвищенню ефективності й конкурентоспроможності виробництва і продукції [6]. За результатами даного виду реструктуризації підприємство зможе оптимізувати співвідношення між витратами і доходами, забезпечити конкурентоспроможність продукції, підвищити інвестиційну привабливість.

Найбільш загальне визначення реструктуризації наводить чеський економіст Л. Водачек. Реструктуризація, на його думку, – це комплексні та взаємопов'язані зміни структур, що забезпечують функціонування підприємства в цілому [7]. Особливістю цього визначення

реструктуризації є те, що воно прийнятне як і до окремого підприємства, галузі, так і до регіону в цілому.

О. Паровий відзначає спрямованість реструктуризації на збільшення продуктивності праці та конкурентоспроможності продукції з метою підвищення ефективності виробництва й ефективного розподілу ресурсів [8, 13].

Незважаючи на спробу розгляду сутності феномену реструктуризації з різних сторін, науковці сходяться в думці, що механізми реструктуризації окремо взятого підприємства, реструктуризації галузі та регіону в умовах ринкових перетворень та в економіці в цілому мають відрізнятися інструментами та методами проведення. Головною відмінністю є те, що змінюються зовнішні умови, у зв'язку з чим реструктуризація підприємств в умовах кризи полягає, насамперед, у найбільш повній адаптації підприємств до нових умов господарювання.

Залежно від результатів реалізації реструктуризації, рівнів її проведення, цілей здійснення можна говорити про наявність різних видів цього процесу у практиці господарювання. Тому виникає необхідність детального аналізу цього процесу. Методологія реструктуризації базується на системно-структурному підході до оцінки та управління даним процесом. При цьому під структурою слід розуміти сукупність окремих фізичних об'єктів та організацію їх функціонування, система ж являє собою впорядковану сукупність взаємопов'язаних об'єктів. Виходячи з цього можна вважати, що реструктуризація – це зміна будь-якої початкової фізичної структури з метою підвищення ефективності функціонування та управління системою в цілому.

Розглядаючи великі промислові структури у вигляді системи, можна стверджувати, що реструктуризація системи може відбуватися або шляхом еволюції (поступової зміни), або шляхом революції (різкого заперечення минулого досвіду і набуття нових якостей). У той же час будь-яка реструктуризація супроводжується структурними зрушеннями, корекцією напрямів розвитку, зміною характерних якостей тощо. При революційній зміні структури системи її складові підсистеми намагаються відокремитися, а сама система намагається зберегти чи посилити свій вплив на підсистеми.

Реструктуризація завжди має цільову спрямованість. Т. Бень та С. Довбня виділяють два рівні цілей [9, 38]: державні, які полягають у створенні конкурентоспроможних товаровиробників та підвищенні ефективності суспільного виробництва, та цілі реструктуризації конкретного підприємства, спрямовані на адаптацію до ринкових умов господарювання. Для цього підприємства реалізують ряд локальних цілей.

Безпосередньо процес реструктуризації підприємства полягає у використанні таких способів і заходів, які здатні привести до поліпшення економічного стану підприємства. Реструктуризація підприємств може містити комплекс заходів такого характеру, що визначають об'єкти реалізації даного процесу: організаційних, економічних, адміністративних, інноваційних тощо. Слід зазначити, що законодавче визначення видів реструктуризаційних заходів за об'єктами чітко не встановлено.

Узагальнюючи існуючі підходи до визначення сутності процесів реструктуризації, можна подати таке тлумачення поняття реструктуризації як економічної категорії: реструктуризація – це процес створення нового організаційно-економічного та правового механізму, функціонування якого забезпечить досягнення запланованих економічних, інвестиційно-інноваційних, організаційних, соціальних і екологічних результатів.

Визначаючи основні принципи формування організаційно-економічного механізму реструктуризації, слід відзначити, що це, насамперед, механізм управління, призначений для вирішення завдань і цілей реструктуризації. Методологічною базою формування організаційно-економічного механізму реструктуризації є загальні підходи, які визначені в менеджменті: системний, ситуаційний, комплексний і процесний. Відповідно до системного підходу національну економіку, підприємство, галузь, промисловий комплекс регіону розглядають як систему, що має визначену структуру, елементи якої постійно взаємодіють між собою, із зовнішнім середовищем тощо. Об'єктом реструктуризації може виступати як уся система, так і якась її частина. При цьому зміна структури і внутрішньосистемних зв'язків однієї системи веде до зміни в інших підсистемах.

Ситуаційний підхід при реструктуризації дозволяє визначити місце, що займає підприємство (галузь, регіон) у загальному економічному просторі, впливаючі фактори та етапність реструктуризації.

Комплексний підхід до механізму реструктуризації інтегрує інтереси і дії всіх учасників процесів і має враховувати всі фактори (соціальні, екологічні тощо).

Процесний підхід зводиться до такого: реструктуризація – це процес, тому має дотримуватися визначеної етапності проведення, тобто обумовлюється послідовність взаємозалежних дій щодо планування, організації, мотивації, моніторингу, контролю, регулювання і координації.

На основі узагальнення досвіду реструктуризації вітчизняних підприємств і теоретичних положень щодо формування організаційно-економічного механізму реструктуризації пропонується схема послідовних етапів її проведення (див. рисунок).

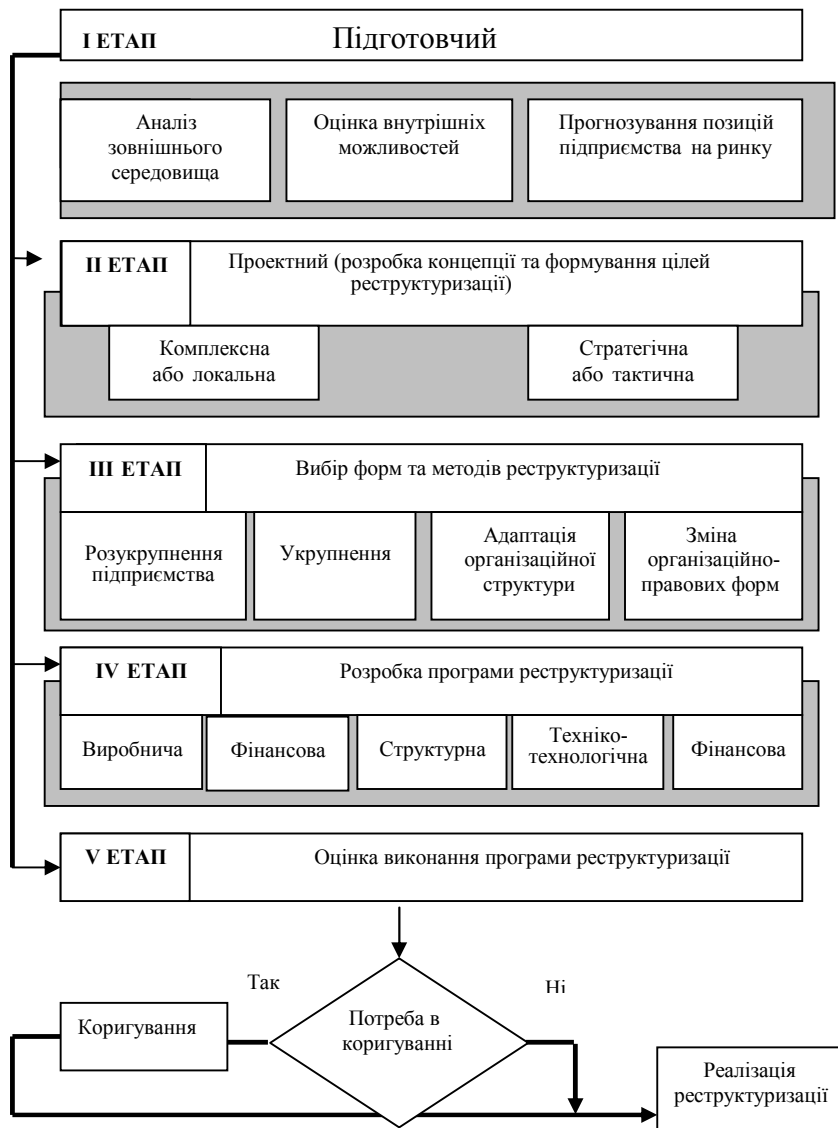

Рисунок. Організаційно-економічний механізм реструктуризації

Розгляд механізму з позиції етапів реструктуризації дозволяє простежити процес підготовки і прийняття рішень щодо реструктуризації.

На першому етапі оцінюється вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища: політичні, економічні, ринкові, технологічні та соціально-демографічні, виконання виробничої програми (енергоємність, вартість сировини та матеріалів, технічна оснащеність праці, стан та склад устаткування та ін.). Реалізація даного етапу дозволяє забезпечити розробку концепції реструктуризації.

На другому етапі формуються цілі та визначається вид майбутньої реструктуризації. Реструктуризація може бути комплексною та локальною. Комплексність передбачає реструктуризацію власності, менеджменту, фінансів.

Центральним етапом є третій, де відбувається вибір форм і методів реструктуризації. Підприємство має можливість обирати ті або інші форми та методи реструктуризації, які найбільшою мірою відповідають її меті та дозволяють здійснити у найкоротші строки та з найкращими результатами. При цьому можуть бути застосовані різні методи: продаж невикористаних основних фондів, реалізація надлишкової їх частини, скорочення дебіторської та кредиторської заборгованості, передача частини майна в оренду, придбання та продаж акцій інших підприємств тощо.

Четвертий етап присвячений розробці комплексної програми реструктуризації, яка являє собою набір дій. Підвищити обґрунтованість програми допомагає розробка альтернативних дій, оцінка економічної ефективності та вибір оптимального з урахуванням існуючих обмежень.

На п'ятому етапі контролюється перебіг реструктуризації програми, проводиться її аналіз та за необхідності вносяться корективи.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що об'єктами реструктуризації можуть виступати не тільки підприємства та їх функціональні ланки, а й великі господарські комплекси регіону, а також галузі економіки в цілому. Тому сутність процесу реструктуризації в умовах кризи включає трансформацію організаційно-правової структури підприємства, галузі, господарського комплексу регіону (міста), техніко-технологічну й інноваційну реструктуризацію виробництва; оптимізацію структури управління, підвищення конкурентоспроможності продукції відповідно до сучасних умов господарювання з метою стабілізації або підвищення економічного стану підприємства або інших об'єктів на основі пристосування підприємств і секторів до мінливих умов конкуренції, поєднання ринкового і державного регулювання, вирішення еколого-економічних протиріч тощо.

Розглядаючи реструктуризацію промислових підприємств, слід підкреслити, що вона передбачає не просто зміни, а істотну перебудову їх стратегії. При цьому стратегію розвитку підприємства можна визначити як систему управлінських і організаційних рішень, спрямованих на реалізацію визначених та поставлених перед ними завдань і цілей, тобто вона передбачає формування і формалізування пакета пропозицій, які дозволять структурі на перспективу змінити своє становище.

Стратегічним завданням реструктуризації на рівні регіону є подолання структурної кризи на основі визначення та підтримки пріоритетних галузей, з урахуванням геополітичного становища регіону (міста), наявного кадрового, науково-технічного та виробничого потенціалу. Особливістю промислового комплексу регіону є те, що його економіка представлена не лише промисловими підприємствами, але і пов'язаними з ними об'єктами виробничої та невиробничої інфраструктури. У зв'язку з цим його реструктуризація має включати не лише цілеспрямовані зміни складу та змісту внутрішніх його частин (підприємств), існуючих між ними пропорцій та зв'язків, але й реалізацію цілей вищого порядку, а саме поліпшення на основі цих змін якості життя населення, тому зміни мають стосуватися також допоміжних та обслуговуючих галузей регіону.

При вирішенні проблем реструктуризації промислового комплексу міста необхідна перш за все узгодженість інтересів суб'єктів різних рівнів управління та сфер господарювання (підприємств, інфраструктури тощо). Стійка структура промислового комплексу міста надає йому можливість реалізувати багато функцій управління, але вона сама по собі є інертним фактором і на певному етапі може вступити у протидію з цілями розвитку економіки міста, що можна буде вирішити за рахунок формування нової структури, тобто реструктуризації.

Результатом реструктуризації міста може бути згортання діяльності будь-якої з галузей (підприємств) аж до їх повної ліквідації та формування нових видів виробництв, здатних на

перспективу стати центрами економічного зростання. Але інтереси регіонів, а саме їх керівників, можуть відрізнятись від інтересів окремих підприємств. Це обумовлює необхідність

розробки регіональної (територіальної, міської) структурної політики перебудови промисловості, однією із складових якої виступає підтримка відповідних перетворень на рівні окремих господарюючих одиниць.

Галузева реструктуризація означає раціоналізацію внутрішньогалузевої структури, ліквідацію неефективних виробництв, підвищення конкурентоспроможності та якісної структури продукції галузі, заміну застарілих технологій на прогресивні ресурсозаощаджувальні технології, зниження техногенного впливу на навколишнє середовище, забезпечення соціальних гарантій.

Досліджуючи проблеми структурних перетворень у галузях промисловості, насамперед, необхідно виділити базові галузі, результати функціонування яких визначають рівень соціально-економічного розвитку національної економіки. Історично склалося так, що в Україні до таких галузей належать вугільна, електроенергетична, металургійна, машинобудівна галузі. Вугільна є однією з основних базових галузей економіки країни. Специфіка вугільної галузі полягає в тому, що вироблена нею продукція є вихідною сировиною для підприємств інших галузей, у тому числі й базових, наприклад: металургійної, електроенергетичної, хімічної тощо. Частка витрат на паливно-енергетичні ресурси, зокрема вугілля, у загальному обсязі витрат на енергоносії складає понад 40%. Крім того, вугільна галузь є однією з найбільш значних (за кількістю працюючих, темпами обігу капіталу тощо) галузей. Тому вугільну промисловість можна віднести до однієї з найважливіших галузей національної економіки.

Рівень ефективності процесів реструктуризації вугільної галузі безпосередньо впливає на економічну ситуацію в інших галузях регіону та національну економіку в цілому. Тому можна дійти висновку, що від обраних механізмів реструктуризації вугільної галузі залежатиме і реструктуризація інших підприємств регіону (міста).

Аналіз наукових досліджень щодо обґрунтування етапів реструктуризації галузі свідчить про різноманітність підходів до цього процесу. Л. Рассуждай концентрує увагу на таких аспектах реформування вугільної галузі: реформування управління галуззю, здійснення реструктуризації шахтного фонду і ліквідація неперспективних шахт [10]. В. Бугаєв відзначає першочергову необхідність реформування управління галуззю та її господарського механізму [11]. Цього ж підходу дотримуються Г. Губерна та О. Чилікін [12]. О. Амоша й О. Чилікін, аналізуючи організаційно-економічні проблеми вугільної промисловості, крім необхідності реформування управління і здійснення структурних перетворень, указують на необхідність ефективних перетворень фінансового механізму, тобто на дисбаланс між доходами й видатками, який компенсує держава [13, 27].

Сучасні результати реструктуризації вугільної галузі в Україні свідчать про односторонність підходу до цього процесу, оскільки фактичні результати не досягли рівня запланованих, фіксується низький рівень ефективності приватизаційної кампанії, виділені інвестиції на ліквідацію вугільних підприємств витрачено нецільовим способом, остаточно не врегульовано питання про фінансування переданих у комунальну власність соціально-культурних об'єктів. Замість очікуваного збільшення видобутку (що передбачалося такими галузевими програмами, як «Програма розвитку вугільної промисловості та соціальної сфери шахтарських регіонів на період до 2005 року» (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України 02.03.1994 р.) і «Українське вугілля 2010 р.») у період реструктуризації відбулося його падіння, погіршилася ситуація з капітальним будівництвом і технічним переозброєнням шахт.

Окрім низьких результатів реструктуризації, у галузі виникли специфічні проблеми щодо питань організації функціонування територіальних одиниць та їх соціуму. Негативні результати реструктуризації галузі негативно вплинули на соціально-економічний стан міст і селищ, для яких вугільні підприємства є містоутворюючими.

Основним недоліком реструктуризації галузі є те, що в основу реструктуризації було покладено суто галузевий підхід, який визнавав насамперед інтереси галузі без належного

врахування інтересів територій і населення. До інших недоліків реструктуризації галузі можна віднести недостатній рівень техніко-економічного обґрунтування заходів щодо закриття шахт, суто адміністративну реалізацію реструктуризаційних заходів, проведення реформ у швидкому (шоковому) темпі.

Характеризуючи обраний підхід до проведення реструктуризації в галузі, можна відзначити, що процес реструктуризації не охопив фундаментальні питання галузі (ціноутворення, формування паливного балансу, забезпечення фінансової збалансованості), тобто перетворення є суто формальними. Закриття шахт на базі формальних процедур перетворилося на чергове кризове явище в галузі, а ліквідація шахт – на процес, який є не завжди керованим і доцільним. Розпочата у 1996 р. реструктуризація вугільної промисловості з метою адаптації до ринкових умов залишилася незавершеною. Здійснені в галузі перетворення системи управління (перехід до корпоративного способу управління) кардинально не змінили ситуації в галузі вбік збільшення ефективності її роботи. Слід відзначити, що такі перетворення в галузі вже мали місце. За даними експертно-консультаційної групи при Міністерстві вугільної промисловості України (1999 р.), за період з 1935 до 1970 р. проведено понад 35 реорганізацій системи управління народним господарством. Отже, причини невиконання реструктуризаційних завдань у галузі пов'язані не тільки з недосконалістю організації управління галуззю. Основною причиною невдалої реструктуризації є незадовільне вирішення фінансових проблем. У результаті вугледобувні підприємства через обмежені фінансові умови суттєво знизили показники виробничо-фінансової діяльності, що відобразилося на погіршенні економічного стану. Як результат, майже половина всіх шахт України, що функціонували до 1996 р., закрито. У свою чергу, закриття шахт в умовах дефіциту бюджету галузі зумовили ряд соціально-екологічних проблем, що вже виходили за рамки галузі (міжгалузевий рівень) і стосувалися питань розвитку шахтарських міст і селищ (територіальний рівень).

Перший негативний момент у виборі підходу до реструктуризації вугільної промисловості України полягає в тому, що не враховано факт неможливості в умовах кризи економіки стабілізувати роботу окремо взятої галузі без використання адекватних заходів у суміжних галузях. Другим моментом є те, що реструктуризація галузі не забезпечена достатнім рівнем фінансування. Тому саме ці головні причини є джерелом погіршення соціально-економічного становища шахтарських міст і селищ. Найбільш істотним серед негативних соціальних наслідків реструктуризації, зокрема масової ліквідації вугільних підприємств, є руйнування трудового потенціалу регіону, зростання безробіття, зменшення надходжень у міські бюджети, скорочення програм соціального розвитку, погіршення промислової інфраструктури, зростання соціальної напруженості, погіршення рівня життя місцевого населення, зростання криміногенності, прихована міграція.

Ураховуючи погіршення фінансового стану територіальних одиниць у зв'язку із закриттям основних містоутворюючих вугільних підприємств, самі міста і селища опинились у важкому становищі. Велика частина моногалузевих шахтарських міст набула статусу «депресивних», тобто таких, що не спроможні розвиватися самостійно і потребують державної підтримки. Розв'язання соціальних й екологічних проблем, що виникли внаслідок реструктуризаційної політики вугільної галузі, має стати прерогативою міських органів самоврядування. Тільки таким чином досягається збереження і поліпшення умов життя і праці населення таких міст, а головне – вирішується проблема постійного відтворення матеріальних умов розвитку міст – забезпечення населення суспільно корисною працею. Тому найважливішим завданням органів місцевого самоврядування є забезпечення першочерговим інвестуванням реконструкції та створення малих підприємств промисловості з відносно коротким періодом обігу капіталу і можливістю працевлаштування вивільнених із гірничодобувних та інших підприємств робітників.

Таким чином, основним завданням, що постає перед державою на регіональному рівні, є стабілізація економічної ситуації шахтарських міст, створення умов щодо забезпечення їх саморозвитку.

Література

1. Том Н. Управление изменениями / Н.Том // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – №1. – С. 68-74.
2. Грищенко Н.В. Світовий досвід реструктуризації підприємств / Н.В. Грищенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №6. – С.67-72.
3. Бойко С. Реструктуризація підприємств та запровадження ринкової моделі управління / С. Бойко // Економіка, фінанси, право. – 2001. – №3. – С. 15-17.
4. Москаленко В.П. Реструктуризация предприятий – основа улучшения использования их производственного потенциала / В.П. Москаленко, О.В. Шипунова // Вісник Української академії банківської справи. – 2000. – №1 (8). – С. 61-64.
5. Лукьянихин В.А. Методические подходы к реструктуризации предприятий / В.А. Лукьянихин, Л.Н. Таранюк // Механізм регулювання економіки, економіки природокористування, економіки підприємства та організація виробництва. – 2002. – №1-2. – С. 201-206.
6. Реструктуризация предприятий и компаний / [И.И. Мазур, В.Д. Шапиро и др.]. – М.: Высш. шк., 2000. – 587 с.
7. Водачек Л. Реструктуризация – вызов чешским предприятиям / Л. Водачек // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – №1. – С. 85.
8. Паровий О. Стан та перспективи реструктуризації в Україні / О. Паровий // Реструктуризація з метою створення середніх підприємств. – К.: НБУ, 2000. – 170 с.
9. Бень Т. Проблемы и предпосылки эффективной реструктуризации предприятий / Т. Бень, С. Довбня // Економіка України. – 2000. – №8. – С. 37-42.
10. Рассуждай Л.Н. Экономическая стратегия развития угольной отрасли: механизм формирования и реализации: моногр. / Л.Н. Рассуждай. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2003. – 116 с.
11. Бугаев В. Финансово-экономическое оздоровление предприятий. Недопущение банкротства и ликвидации рабочих мест / В. Бугаев // Бизнес - Информ. – 1999. – № 11-12. – С. 94-97.
12. Чиликин А.И. Рыночные перспективы и возможности угольной промышленности Украины / А.И. Чиликин, Г.К. Губерная // Социально-экономические аспекты промышленной политики. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1997. – С. 245-306.
13. Амоша А.И. Концептуальные подходы к выбору рациональных структур управления в основных сегментах топливно- энергетического комплекса / А.И. Амоша, А.И. Чиликин // Экономические проблемы реформирования угольной промышленности. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2002. – С. 17-58.

Надійшла до редакції 23.12.2009 р.